

Romanikielen pohjoismurteiden variaatio

Itämeren alueen romanikielen murteissa esiintyy vaihtelua. Tätä vaihtelua on pyritty historiallisesti liittämään murteiden geneettisellä suhteella tai murrepiirteiden maantieteellisellä diffuusiolla. Tässä artikkelissa esittelemme Itämeren alueen romanikielen murteiden vaihtelun analyysin olemassa olevien lähteiden perusteella ja argumentoimme maantieteellisen diffuusion puolesta.

Anton Tenser &
Kimmo Granqvist

Itämeren alueella asuu ainakin 300 000 romanian, jotka puhuvat useita erilaisia romanikielen murteita. Puolan ja Baltian maiden romanien määrä on virallisten väestölaskentojen mukaan 24 745. Venäjällä romaneja oli vuonna 2002 virallisesti 182 617, mutta tämä luku sisältää eri romaniryhmiä. Suomen romaneja arvioidaan olevan noin 10 000 Suomessa ja 3 000 Ruotsissa (STM 2004:

3). Romanit ovat asettuneet Baltian maihin viimeistään 1500-luvulla, ja ensimmäinen maininta Suomen romaneista on vuodelta 1515. Saksan sintien määräksi arvioidaan 60 000–70 000.¹

Useimmat Itämeren alueella puhuttavat romanikielen murteet kuuluvat pohjoismurteiden ryhmään nykyisen Euroopan romanimurteiden luokittelun mukaan (ks. Matrasin 1999 kritiikki luokitusta kohtaan). Pohjoismurteet jaetaan edelleen kahteen ryhmään, luoteisiin (NW) ja koillisiin (NE). Itämeren alueella puhuttavat luoteismurteet ovat Saksan ja Puolan sinti sekä Suomen romanikieli (FR), jota on puhuttu Suomen lisäksi Ruotsissa 1900-luvulta lähtien. Suomen romanikieli on nykyään vakavasti uhanalainen. Ruotsin, Norjan ja Tanskan vanhat luoteismurteet kuolivat 1800-luvulla, ja niiden jäänteinä voidaan löytää vain romanikieleen perustuvaa sanastoa, jota lisätään ruotsin ja norjan kieliopilliseen kehykseen.

Koillismurteita puhutaan Puolassa, Liettuassa, Latviassa ja Virossa sekä Venäjällä. Polska

Roma -murretta puhutaan ensisijaisesti Puolassa, mutta myös osissa Liettuaa. Koillis-Puolassa puhutaan sasytkaksi kutsuttua murretta, joka on samanlaista kuin Polska Roma. Pohjois-Venäjän murretta, jota kutsutaan usein xaladytkaksi, puhutaan Venäjän lisäksi Valko-Venäjällä ja osissa Ukrainaa. Sitä puhuvat myös monet viime aikoina Venäjältä muuttaneet romanit Puolassa sekä Latviassa ja Virossa, jossa muut romanit käyttävät siitä yleisesti nimitystä Fandari.

Tärkeimmät koillismurteet ja niitä puhuvat väestöryhmät ovat:

Russka Roma (RuR; myös Pohjois-Venäjän romanikieli, Xaladytka): puhujina suurin osa Venäjän romaneista, valtaosin maan pohjoisosissa. Yli 150 000 puhujaa.

Polska Roma (PoR): puhujina Puolan romaneja, suuremmissa määrin maan pohjoisosissa. Yli 30 000 puhujaa.

Litovska Roma (LiR; Liettuan romanikieli): puhujina Liettuan romaneja. Yli 5 000 puhujaa.

Lotfika Roma (LoR; myös Lotfiko/Loftiko, Latvian romanikieli): puhujina Latvian romaneja, suuremmissa määrin maan pohjois- ja länsiosissa. Yli 10 000 puhujaa.

Kattavimmat tiedot Euroopan romanien murteista on saatavilla Manchesterin yliopistossa romanikielen morfosyntaktisessa tietokannassa (RMS-tietokanta, <http://romani.humanities.manchester.ac.uk/rms/>), joka sisältää tällä hetkellä 106 julkisesti saatavilla olevaa romanimurteiden murrenäytettä. Tietokanta sisältää kuusi näytettä Suomen romanikielestä. Tällä hetkellä laajin Suomen romanikielen lähde on Kotimaisten kielten keskuksen puhekielikorpus, joka laajuus on 168 000 sanaa. Korpus perustuu 89 romanin haastatteluihin vuosilta 2000–2001.

Pohjoismurteiden vaihtelun historiaa

Pohjoismurteiden dialektologiaa eli alueellista vaihtelua on tutkittu erityisesti 2000-luvun taitteesta lähtien (Bakker 1999; Matras 1999; Granqvist 2007; 2010a; 2010b, 2011; Tenser 2008), mutta murteiden vaihtelun perusteelli-

nen kuvaus puuttuu yhä. Suomen romanikielen jakautumisesta alamurteisiin tiedetään siitakin vähän, vaikka sen alueellisesta vaihtelusta on tiedetty 1700-luvun lopulta lähtien. Keskeisin julkaistu lähde Euroopan romanimurteista on Norbert Boretzkyn ja Birgit Iglan (2004) murrekartasto. Siinä kuitenkin Suomen, Latvian ja Liettuan romanimurteita edustaa kutakin vain yksi karttapiste, eikä Viron romanikieltä ole mukana lainkaan. Toistaiseksi vain Balkanin alueen romanimurteiden maantiedettä on kuvattu yksityiskohtaisesti (Boretzky, Cech & Iglan 2008).

Saksan sintiä on dokumentoitu kattavasti (esim. Rüdiger 1782; Liebich 1863; Finck 1903 ja viime aikoina Holzinger 1993; 1995). Muita sintin variantteja puhutaan Italiassa ja Ranskassa (jossa niitä kutsutaan Manuschiksi) ja niitä on hyvin kuvattu (Piemontin sinti: Franzese 1985; Lombardin ja Venetsian sinti: Soravia 1977; Etelä-Tirolin sinti: Tauber 1999; Ranskan manusch Jean 1970; Valet 1991; de Gouyon Matignon 2013). Suomen romanikielen rakennetta ja kehitystä, erityisesti sen suhdetta suomen kieleen ja rapautumista on tutkittu jo pitkään (esim. Ariste 1938; Valtonen 1968; Brandt Taskinen, 2001; Pirttisaari 2002; Granqvist 2007). Muutama Suomen romanikielen kielioppi (Bourgeois 1911; Hedman 1996; Granqvist 2011) on julkaistu, mutta kattava kansainväliselle tutkimusyhteisölle suunnattu kieliopin kuvaus puuttuu edelleen. Systemaattista Suomen romanikielen historiallista katsausta ei ole toteutettu tähän mennessä.²

Koillismurteita on kuvattu aikaisemmin eri laajuudessa. Pohjois-Venäjän romanikielen kielioppia ovat kuvaneet venäläiset Maksim Sergijevski (1931) ja Tatja Wentzel (1980). Lotfitkan kieliopin lisäksi sanakirjansa osaksi latvialainen Leksa Mānušs (1997). Viron romanikieli muisuttua paljon lotfitkaa. Puolalais-ranskalainen Jan Kochanowski (1964) mainitsi lotfitkan ja Viron romanikielen ilman kielellistä kuvausta. Brittiläinen kielitieteilijä Yaron Matras (1999) on julkaissut Polska Roman kieliopin luonnoksen, jonka yhteydessä hän tarkasteli yleisemminkin romanikieltä. Litovskan kielioppia on kuvannut Anton Tenser (2005), joka on myös laatinut

kielitieteellisen yleiskatsauksen koillismurteista (2008). Yllä mainittujen keskeisimpien murteiden lisäksi koillismurteita puhutaan Valko-Venäjällä, Virossa ja osissa Ukrainaa.

Romanikielen murteiden luokitus

Romanikielen murteiden kuvaukset ja luokittelu ovat perinteisesti tukeutuneet niin sanottuun geneettiseen malliin. Se perustuu ajatukseen yhdestä kantamuodosta (-kielestä tai -murteesta), joka haarautuu useisiin kielimuotoihin. Ajan myötä ne etäännyvät toisistaan ja jakaantuvat sitten edelleen uusiin kielimuotoihin. Romanilingvistikissa kirjallisuudessa laajimmin koillis- ja luoteismurteita on tarkastellut hollantilais-tanskalainen kielentutkija Peter Bakker (1999), joka ehdottaa termiä ”pohjoinen metaryhmä” yhdistämään koillis- ja luoteismurteita.

Saksalainen kielitieteilijä Norbert Boretzky on 1990-luvulta lähtien työstänyt romanikielen murteiden luokittelua käyttäen geneettistä lähestymistapaa (1994; 1999; 2000a; 200b; 2002). Hän on ottanut tarkasteltavaksi aiemmin ehdotettuja murreryhmiä ja tuottanut diagnostisten piirteiden luetteloita ja joskus myös jakanut murreryhmiä edelleen alaryhmiin. Hänen tähänastinen työnsä on kulmioitunut romanimurteiden kartastoon, jonka hän laati yhdessä Birgit Iglan kanssa (Boretzky & Iglan 2004). Kirjoittajat pitävät puhujaryhmien migraatioita keskeisenä murrevaihtelua selittävänä tekijänä. Erityisesti Boretzky ja Iglan viittaavat siihen, että koillismurteiden ryhmä olisi vakiintunut jo Anatoliassa, josta romanien katsotaan olevan kotoisin, ja niiden puhujat olisivat muuttaneet yhdessä sieltä nykyisille asuinalueilleen. Kun geneettinen lähestymistapa ei voi selittää maantieteellistä jakaumaa, Boretzky ja Iglan ehdottavat murteiden välisiä vaikutuksia selitykseksi piirteiden nykyiselle alueelliselle jakautumiselle.

Samanaikaisten murteidenvälisten vaikutusten olemassa olon ja merkityksen myöntäminen merkitsee kuitenkin vahvasti samanlaisten prosessien olemassa oloa ja merkitystä läpi koko murteen kehityksen. Tämä heikentää geneettisen

mallin selitysvoimaa ja puoltaa vahvasti toisenlaista mallia. Kilpailevaa, maantieteelliseen diffuusioon perustuvaa mallia on ehdottanut Matras (2002), joka on kritisoinut geneettistä mallia. Tämän mallin mukaan murteet vaihtelevat maantieteellisessä jatkumossa, ja murre-eroja selittävät parhaiten lähemmäs sijaitsevien alueiden puhujien kielikontaktit. Mallia on soveltanut koillismurteisiin Tenser (2008).

Maantieteelliseen diffuusioon perustuvan mallin totuudenmukaisuutta ja arvoa on vaikea kiistää, kun otetaan huomioon monien piirteiden maantieteellinen arvo. Siten myös jaottelu luoteis- ja koillismurteisiin näyttää keinokeisena. Yksityiskohtainen, kielellisiin piirteisiin nojautuva käytettävissä olevien murrenäytteiden analyysi paljastaa piirteiden esiintymisessä maantieteellisiä kuvioita. Maantieteellisten kuvioiden perusteellinen, lukuisia murrenäytteitä ja -piirteitä kattava analyysi on tekeillä murrekartastossa, joka tullaan julkaisemaan Helsingin yliopiston hankkeen ”Suomen romanikieli ja muut Itämeren alueen pohjoiset romanikielen murteet” yhtenä tuotoksena. Tässä artikkelissa esittelemme yleisemmin pohjoisen metaryhmän murteiden vaihtelua. Nojautumme vakiintuneeseen intuitiiviseen pohjoisten murteiden jakoon luoteis- ja koillismurteisiin ja tarkastelemme erilaisten kielellisten piirteiden levinneisyysrajoja.

Artikkelissamme käytetty aineisto on osaksi Manchesterin yliopiston RMS-tietokannasta (Elšik ja Matras 2001a). Sen lisäksi käytämme edellä mainitussa Helsingin yliopiston hankkeessa kerättyjä murrenäytteitä. Molempien hankkeiden aineiston keruussa on käytetty RMS-kyselylomaketta, jonka ovat kehittäneet Elšik ja Matras (2001b) työryhmineen. Kyselylomakkeessa on yhteensä 1060 kysymystä, joissa painottuu romanikielen murrevaihtelu kaikilla morfosyntaksin osa-alueilla eli esimerkiksi sijamuotojen tehtävät eri lauserakenteissa. Kyselylomakkeeseen sisältyy lisäksi sanaluettelo, jonka avulla voidaan selvittää äännejärjestelmän muutosta merkitysten erottamisen kannalta sekä kaikkein näkyvintä sanastollista vaihtelua.

Romanimurteissa on laajamittaista vaihtelua

Osa alueellista romanimurteiden vaihtelua kuvaavista piirteistä koskee laajaa maantieteellistä aluetta ja osoittaa romanimurteissa laajalle levinneitä muutoksia. Matras on maininnut monet niistä, ja ne muodostivat myös perustan hänen ”suurelle jaolleen” pohjoisen ja etelän välillä, joka vastasi Ottomaanien valtakunnan ja Habsburgien monarkian rajaa (Matras 2005, 11–13). Näitä piirteitä on lueteltu taulukossa 1, jossa nimitykset ”Pohjoinen” että ”Etelä” vastaavat ”suuren jaon” molempia puolia. Nimitys ”Pohjoinen” pitää tässä sisällään pohjoiset (luoteiset ja koilliset) murteet sekä keskiset murteet, kuten Puolan Bergitka roma -murteen (taulukko 1.).

Taulukko 1. Pohjoiset vs. eteläiset piirteet (Baker 1999; Tenser 2008: 259).

Piirre	Pohjoinen	Etelä
proteettinen <i>j</i> - sanassa <i>jov</i> ’hän (maskuliini)	<i>jov</i>	(<i>v</i>) <i>ov</i>
liikeverbit	<i>gilja(s)</i>	<i>gelo</i>
/ndr/-jono sanassa ”leipä”	<i>maro</i>	<i>man(d)ro</i>
palatalisaatio sanassa ”päivä”	<i>di(ve)s</i>	<i>dzi(ve)s</i>
proteettinen <i>a</i> - sanassa ”hää”	<i>bjav</i>	<i>abjav</i>
proteettinen <i>v</i> - sanassa ”muu”	<i>vavir</i>	(<i>j</i>) <i>avir</i>
palatalisaatio verbien perf. aspektin tunnuk-sissa	<i>kerd-j-om</i>	<i>kerd-om</i>
abstraktisubstantiivien päätte	<i>-ipen</i>	<i>-ipe</i>

Valtaosa näistä piirteistä on pohjoisesta läheneitä innovaatiota. Innovaatiolla kielitieteessä tarkoitetaan uusien muotojen kehittymistä kieleen. Kolme piirrettä eli proteettisen eli sanan alkuun sijoittuvat ääntämistä helpottavan *a*:-n puuttuminen sanasta *bjav*, palatalisaation eli liudennuksen puuttuminen sanasta *di(ve)s* ja

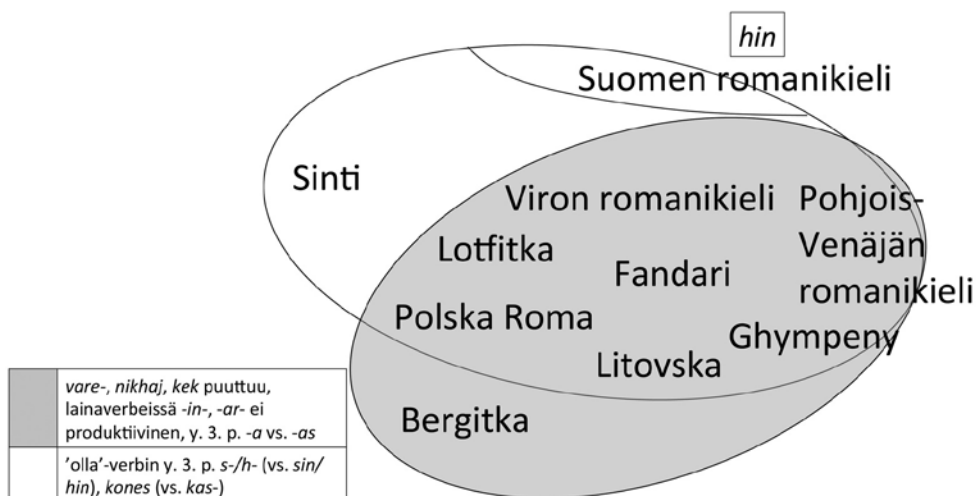
loppu-*n*:n säilyttäminen päätteessä *-ipen* ovat ilmeisiä konservativismeja. Konservatismilla puolestaan tarkoitetaan sitä, että vanhakantaiset muodot säilyvät kielessä. Ne osoittavat, ettei pohjoinen osallistunut innovatiivisiin muutoksiin, joita tapahtui eteläisissä murteissa. Kaiken kaikkiaan kielellisten piirteiden levinnäisyyden rajat kuvaavat, kuten Matras ehdotti, suurta jakoa romanikielen pohjoisten ja eteläisten murteiden välillä.

Osa luettelon muista piirteistä on yhteisiä luoteis- ja koillismurteille, mutta erottaa niitä keskisistä murteista kuten Bergitkasta. Nämä piirteet on merkitty vaaleammalla värillä kaavioon 1. Nämä ovat piirteitä, joiden voidaan ajatella erottavan romanikielen murteiden pohjoista metaryhmää alueen muista murteista. Näiden yksinomaan pohjoisissa murteissa esiintyvien piirteiden luettelo on hyvin suppea, mikä kyseenalaistaa ajatuksen luoteis- ja koillismurteiden geneettisestä suhteesta.

Kyseenalaistamista tukee sekin, että joukko piirteitä on yhteisiä koillismurteille ja keskisille murteille, mutta erottaa niitä luoteismurteista. Monet näistä liittyvät indefiniittipronominien eli epämääräisten pronomien kuten *joku*, *muu*, *kumpikin* muodostukseen ja verbien johtamiseen. Nämä piirteet on merkitty tummemmalla värillä kaaviossa 1.

Koillismurteiden ja luoteismurteiden yksi yhteinen piirre on innovaatio, jossa *kon* ”kuka” on alisteisessa sijamuodossa (eli obliikvissa) säännönmukaisesti *kones*- eikä epäsäännöllinen *kas*- . Toinen piirre, *-in*-laajennuksen esiintymättömyys kopulan 3. persoonassa, on mitä todennäköisimmin koillismurteiden innovatiivinen yksinkertaistuminen.

Niitä piirteitä, jotka koillismurteet jakavat keskisten murteiden kanssa, on enemmän. Monet niistä ovat innovaatioita tai innovatiivisia yksinkertaistumisia. Romaniasta lainattu *vare-* (< roman. *oare-* ”todella”) korvasi romanikielen vanhemman muodon *ci-*. Se, että *vare-* on peräisin romaniasta, osoittaa sen olevan piirre, joka ulottui diffuusion kautta etelästä aina koillismurteisiin saakka. Vaihtoehtoisen selityksen mukaan

Kaavio 1. Koillis- ja luoteismurteet sekä keskiset murteet ja niiden eroja

koillismurteiden puhujat olisivat omaksuneet vare-muodon ennen asettumistaan pohjoisille alueille, muuttaessaan Balkanilta. Tätä vastaan ja maantieteellisen leviämisen puolesta puhuu kuitenkin se, että koillismurteet yleensä ottaen muuten jakavat epämääräisten pronominiin uudistetut muodot. Slaavilaisten kielten verbien aspektia muokkaavien aktionart-prefiksien (kuten *na-*, *po-*, *pri-*, *za-*) laajamittainen lainaaminen on piirre, joka johtuu kontaktista samantyyppisten kontaktikielten kanssa – venäjän, puolan ja Etelä-Puolan keskisten murteiden tapauksessa slovakin.

Koillismurteet jakavat siis etelän kanssa useita rakenteellisia innovaatioita, jotka erottavat niitä luoteismurteista. Osa innovaatioista, esimerkiksi kysymyksissä käytettäviin interrogatiivipronomineihin liittyvät, vaikuttavat kieliopillisiin paradigmoihin. Tämä paitsi kyseenalaista koillis- ja luoteismurteiden geneettisen suhteen, myös heikentää pohjoisen metaryhmän realisuutta yhtenä entiteettinä.

Koillismurteiden yhtenäisyys

Romanikielen koillismurteiden ryhmä näyttyy verraten yhtenäisenä suhteessa lähialueiden

luoteismurteiden ja keskisen murteiden ryhmiin, mutta yhtenäisyyttä heikentävät useat kielelliset piirteet, jotka ovat yhteisiä perifeerisemmille koillismurteille ja yhtäältä luoteismurteille ja toisaalta keskisille murteille. Seuraavassa esittelemme kielellisiä piirteitä, jotka yhdistävät eri maantieteellisiä alueita koillismurteiden ryhmän sisällä ja ulkopuolella.

Koillismurteille ovat ominaisia useat muutokset, jotka ovat aiheutuneet kontaktista slaavilaisten ja balttilaisten kielten (varsinkin latvian) kanssa. Esimerkiksi verbien muoto-opissa tällaisia ovat ensinnäkin refleksiivinen partikkelin *pe* käyttö johtamaan refleksiivisiä, passiivisia tai uusia verbejä, ja toiseksi slaavilaisten (*za-*, *po-*) ja latvialaisten (*nuo-*, *aiz-*) aktionsart-prefiksien laajamittainen lainaaminen modifioimaan verbien aikamuotoa, tapaluokkaa ja aspektia sekä johtamaan uusia leksikaalisia verbejä.

Nomineilla typologisia muutoksia ovat määräisten artikkelien lähes täydellinen häviäminen, sijamuotojen yhteenlankeaminen (Tenser, tulos-sa), prepositioiden tehtävien yhteenlankeaminen sekä modifijoiden täysi sijakongruenssi substantiivien kanssa eli esimerkiksi adjektiivien ja demonstratiivipronominiin mukautuminen niiden pääsanana olevan substantiivin sijamuotoon ja

lukuun. Normaalisti romanikielen adjektiiveilla ja demonstratiivipronomineilla on attribuutteina vain kaksi sijamuotoa nominatiivi ja obliikvi, muttei ns. sekundaarisijoja datiiivia, ablatiivia, instrumentaalia, lokatiivia ja genetiivia.

Koillismurteet näyttävät osallistuvan laajoihin, maantieteellisesti jakautuneisiin innovatiivisiin muutoksiin, jotka vaikuttavat romanikieleen. Taulukossa 2 on lueteltu koillismurteille leimalliset piirteet maantieteellisellä alueella, jota esittää kaavio 2. Koillis-Puolassa puhutussa sasytkassa on kaikki koillismurteiden ominaispiirteet, mutta Saksassa puhutulla sintillä ei.

Näistä piirteistä vain yksi – kielipillinen paino – on konservativismi. Kuten Matras (2002, 64) toteaa, keskisten ja luoteismurteiden painon siirtyminen oli seurausta kontaktista sellaisten kielten kanssa, jossa paino on usein sananalkuisella tai toiseksi viimeisellä tavulla. Tässä tarkasteltavat koillismurteet sijaitsevat tämän kehityksen kannalta periferiassa, eivätkä siksi osallistu siihen. Toisaalta ainakin seitsemän

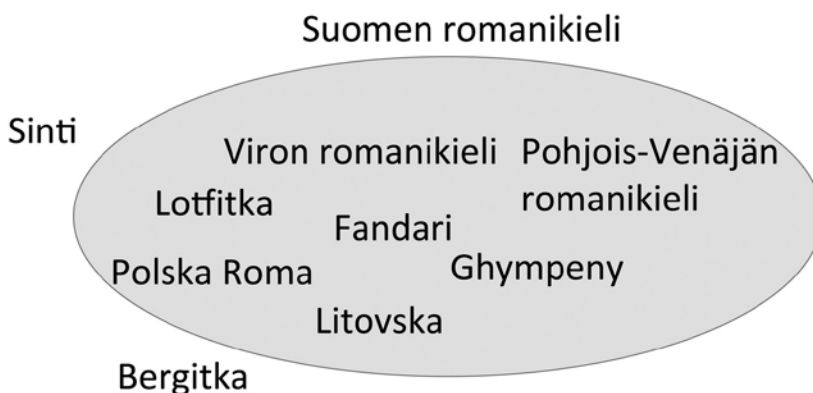
muuta kielikontaktien laukaisemaa koillismurteiden ominaispiirrettä ovat innovaatioita. Tämä viittaa kaikkien koillismurteiden pitkäaikaiseen kosketukseen slaavilaistyyppisiin kieliin. Puolalaisten lainasanojen esiintyminen kaikissa koillismurteissa viittaa puolestaan siihen, että osa kontaktivaikutusten laukaisemista muutoksista alkoi jo puolan vaikutuksesta ennen romanien asettumista Baltiaan ja Venäjälle.

Osa taulukon 2 muista piirteistä on eri murteissa *in situ* tehtyjä valintoja varhaisromanista periytyneestä variaatiosta (varhaisromanin optoiden valinnasta esim. Matras (2002, 229–231)). Voitaisiin periaatteessa ajatella, että kielikontaktien laukaisemat muutokset ja vaihtoehtojen valinnat olisivat tapahtuneet murteittain erillään ja itsenäisesti, joskin se on erittäin epätodennäköistä, koska tuloksena on myös tylogisia muutoksia romanikielessä.

Piirteet *phral* > *pšal* ja *sar* < *syr* ovat koillismurteille luonteenomaisia ääntenmuutoksia. Muotojen kuten **hyr*³ puuttuminen viittaa siihen,

Taulukko 2. Koillismurteiden ominaispiirteet

Piirre	NE	NW, NC
Velarisaatio <i>ph/th/kh</i> > <i>px/tx/kx</i>	kyllä	ei
affrikaatio sanassa ”veli”	<i>pšal/špal</i>	<i>phral/phal</i>
palatalisoidut vs. ei-palatal. konsonantit	kyllä	ei
paino	konservatiivinen	muuttunut
vokaalin muutos sanassa ”kuinka”	<i>syr</i>	<i>sar/har</i>
adjektiivien johdin	<i>-itko</i>	<i>-(i)tiko</i>
ablatiivinen prepositio	ei	<i>katar</i>
mon. 3. p. pronomini	<i>jone</i>	<i>jon</i>
paikanilmaisissa <i>-k-</i>	ei	<i>akaj, akava</i>
interrogatiivi ”minkä vuoksi”	<i>palso, važso</i>	<i>soske</i>
artikkelin kato	kyllä	ei
verbien yks. 2 p. perf. pääte	<i>-an</i>	<i>-al</i>
verbien mon. 2. p. perf. päätteen vokaali	<i>-e-</i>	<i>-a-</i>
laajennus verbien pitkien muodon mon. 1. p.	<i>-asa-m</i>	<i>-asa</i>
kielto	<i>na!</i>	<i>ma!</i>
refleksiivinen <i>pe</i> johtamassa intransitiiveja	kyllä	ei
kopulan y. 2. p.	<i>san</i>	<i>sal/hal/ahtal</i>
modifioijien täysi kongruenssi pääsanana kanssa	kyllä	ei
<i>-s/-h-</i> vaihtelu	<i>-s-</i>	<i>-s/-h-</i>

Kaavio 2. Koillismurteiden ominaispiirteet

että valinta konsonanttien *s* ja *h* välillä suosien *s*:ää tapahtui ennen muutosta *sar* > *syr*. Lähtäkohtaa ilmaisevan eli ablatiivisen preposition -sta, -stä hylkääminen ja ablatiivikaasuksen johdonmukainen käyttö ilmaisemaan poislähtemistä sen sijaan ovat typologisia muutoksia. Kielitypologia vertailee maailman kieliä niiden rakennetyyppien mukaan. Varhaisromanin (eli romanien yhteiseksi kieleksi oletetun, Bysantissa ja Balkanilla n. 1000–1300-luvulla puhutun ennallistetun kielimuodon) alkuperäinen ablatiivinen prepositio **andral* ”-sta, -stä” katosi kaikista pohjoismurteista ja käytävissä olevien murrenäytteiden perusteella myös Bergitkasta. Koillismurteissa ablatiivisen preposition katoon liittyi typologinen muutos. Muihin tässä tarkasteltaviin murteisiin kehittyi korvaava uusi prepositio, sintiin *fon* (< saksan *von*) ilmaisemaan ablatiivisia suhteita tai poislähtemistä ja Bergitkaan kielensisäisen kehityksen tuloksena *katar/kate* interrogatiivipronominista ”mistä”.

Piirre *jon* > *jone* ”he” on tuloksena persoonapronominien taivutusten yksinkertaistumisesta samanaikaisesti kehitysten *amen* > *ame* ”me” ja *tumen* > *tume* ”te” kanssa. Kyseessä on mitä todennäköisimmin koillismurteiden yhteinen ke-

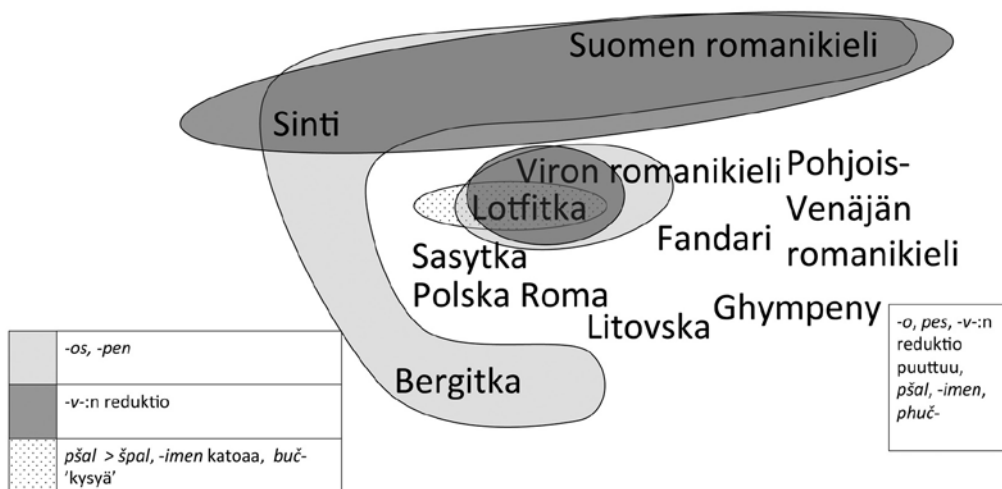
hitys. Analogian tuloksena kehittyi myös verbien monikon 1. persoonan päätte *-asa* > *-asa-m*. Analogialla on useita lähteitä: monikon 1. persoonan menneen ajan päätte *-am*, olla-verbin monikon 1. persoonan muoto *sam*, tai sekoittuminen monikon 1. persoonan pronominiin *ame*. Joka tapauksessa kyse on koillismurteiden yhteisestä innovaatiosta.

Kaikki nämä piirteet, jotka erottavat koillismurteita naapureistaan, todistavat osaltaan koillismurteiden ryhmän olemassa oloa omana diffuusioalueenaan siitä huolimatta, että koillismurteilla on toisaalta myös naapurimurteryhmiensä kanssa yhteisiä tärkeitä piirteitä.

Poikkeamia kielellisten piirteiden levinnäisyyden rykelmästä

Koillismurteilla on omien jaettujen yhtenäisten piirteidensä lisäksi useita sellaisia piirteitä, jotka ne jakavat muiden murteiden kanssa.

Osa koillismurteiden piirteistä on luonteenomaisia Latvian lotfitkalle ja Viron romanikielle. Osa piirteistä on yhteisiä luoteis- ja/tai keskisten murteiden kanssa. Tätä kuvaa kaavio 3.

Kaavio 3. Lotfitka ja Viron romanikieli koillismurteiden isolaattina

Kolme piirteistä on todennäköisesti osana innovatiivista prosessia, joka vaikutti sekä Saksan sintiin että Latvian lotfitkaan: -v:-n kato kolmen-tyyppisistä muodoista (esimerkki 1):

- (1) *ker-av-as* > *ker-a-us* ”olen tehnyt”
hav-o > *ha-u* ”mikä”
div-es > *di-is, dis* ”päivä”

Suomen romanikielessä reduktio eli loppupäätteiden poistuminen koskee vain verbejä eikä vaikuta edellä kuvattuihin kahteen viimeiseen muotoon.

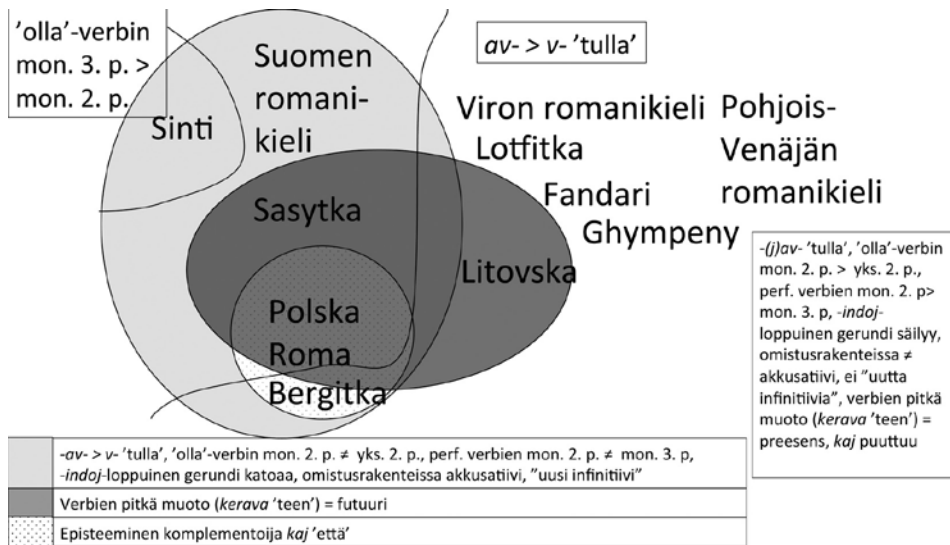
Kaaviossa 3 pisteytetyllä alueella on merkitty kahta piirrettä, jotka koskevat vain lotfikaa; äänteen siirtyminen *pšal* > *špal* ”veli” ja äänne-teenmuutos *ph-* > *b-* ovat innovaatioita. Nämä kaksi piirrettä, jotka lotfitka ja Viron romanikieli jakavat keskisten murteiden ja luoteismurteiden kanssa, ovat konservativismeja ja osoittavat, etteivät lotfitka ja Viron romanikieli osallistuneet kaikkiin koillismurteiden innovaatioihin. Tämä osoittaa yhdessä paikallisten innovaatioiden kanssa, että lotfitka ja Viron romanikieli ovat koillismurteiden eristynyt alaryhmä (laajempi tarkastelu Tenser 2008, 268–9; Matras 2010, 40–55). Maantieteellinen isolaatio on saattanut muodostua 1500–1700-luvuilla, jolloin Latvia kuuluu Ruotsiin ja alueen romanien yhteydet

Liettuan ja Puolan naapurromaniryhmiin vaikeutuvat.

Synkronisesti esimerkiksi siinä, mitä kutsutaan Venäjän romanikieleksi, on paljon variaatiota. Tilanne saattoi olla samankaltainen jo 500 vuotta sitten. Ei ole tärkeää tietää, olivatko nykyisten koillismurteiden puhujien esi-isät yhtenäinen ryhmä. Sen sijaan on tärkeää, että koillismurteiden puhujien esi-isät olivat läheisessä maantieteellisessä ja sosiaalisessa kosketuksessa, jotta innovaatiota saattoivat levitä ja jotta toisaalta piirteiden leviäminen naapurromaniryhmiin estyi.

Polska Roma -murre risteyksessä

Matras (1999, 22) katsoo puolalaisen Polska Roma -murteen sijaitsevan kolmen suuren diffuusioalueen risteyksessä – koillismurteiden, sintin ja keskisten murteiden. Sillä on yhteisiä piireitä näiden diffuusioalueiden murteiden kanssa, kuten koillismurteiden ryhmää käsittelevästä osuudesta selvisi. Kaavio 4 kuvaa niitä Polska Roman ja koillis-Puolassa puhuttavan Sasytkan piirteitä, jotka yhdistävät niitä niiden läntisiin ja eteläisiin naapureihin ja toisaalta erottavat muista koillismurteista.

Kaavio 4. PoR, luoteismurteet ja keskiset murteet

Polska Roma ja Sasytkä menevät erityisen pitkälle välttääkseen lausumista helpottavaa sanan aloitettavaa *a*-vokaalia. Tämä heijastaa innovatiivista reduktiota verbissä *av- > v- 'tulla'* samalla tavoin kuin sintissä ja Suomen romanikielessä. Verbien perfektin monikon toisen persoonan muotojen assimilaatio monikon kolmannen persoonan kanssa (*-e*) luonnehtii koillismurteita, mutta Polska Roma ja Sasytkä eivät osallistu tähän muutokseen.

Polska Roma ja Sasytkä jakavat yhteisenä piirteenä luoteismurteiden ja keskisten murteiden kanssa gerundin eli jatkuvaa tekemistä kuvaavan *-indoj*-tunnuksen kadon, lisäksi niille on yhteistä omistajan merkitseminen konservatiivisesti akkusatiivilla sekä "uuden infinitiivin" käyttö. Infinitiivi katosi romanikielestä (muiden) Balkanin kielten tavoin, mutta Euroopassa romanikielen murteisiin on kehittynyt infinitiiviä korvaavia muototyyppejä, joita nimitetään romanikielen tutkimuksessa "uudeksi infinitiiviksi". Nämä muototyypit perustuvat useimmiten subjunktiivin yksikön kolmannen persoonan muotoihin (vrt. esimerkki 2). "Uuden infinitiivin" kehittyminen on tärkeä typologinen innovaatio.

(2) *me kam-av te dž-av* "minä haluta-1SG COMP mennä-1SG"
(RuR)

ja

me kam-av te dž-al "minä haluta-1SG COMP mennä-3SG"
(PoR)

Toinen tärkeä muutos, joka erottaa Polska Romaa ja Sasytkää muista koillismurteista, on lyhyiden muotojen käyttö ilmaisemassa preesensia (*me dž-a-v* "minä mennä-1SG") ja pitkien muotojen käyttö ilmaisemassa futuuria (*me dž-a-v-a* "minä mennä-1SG-FUT").

Siten nähdään että Polska Roma ja Sasytkä jakavat myös joitakin keskeisiä innovaatioita sintin ja Suomen romanikielen kanssa sekä varsinkin keskisten murteiden kanssa. Nämä piirteet erottavat niitä samalla Itä-Puolan koillismurteesta. Tämä heikentää näkemystä koillismurteista yhtenäisenä ryhmänä. Siihen kuulumisen ei ole absoluuttista, vaan suhteessa yhteisiin piirteisiin. Se, että kielellisten piirteiden jakauma muodostaa maantieteellisen jatkumon, tukee ajatusta maantieteellisestä diffusiosta. Sen keskus sijaitsee lännessä, josta piirteet levittäytyvät jatkumona itäisille alueille. Osa piirteistä, kuten verbien lyhyiden ja pitkien muotojen tehtävien

uudelleen muotoutuminen, on levittäytynyt muita piirteitä kauemmas, mikä mahdollisesti heijastaa varhaisempaa alkamisajaa verrattuna esimerkiksi ”uuteen infinitiiviin”.

Luoteismurteiden ominaispiirteet

Romanikielen pohjoismurteita luonnehtii Euroopan saksankielisiltä alueilta levittäytyneiden innovaatioiden ja konservatismien sekoitus. Euroopan saksankielisillä alueilla sijaitseva ”suuren jaon” pohjoispuolinen innovaatiokeskus. Sieltä lähteneisiin luoteismurteisiin kuuluvat nykyisin sinti (jota puhutaan laajalla maantieteellisellä alueella Ranskassa, Italiassa, osassa entisen Jugoslavian maita, Romaniassa, itäisessä Keski-Euroopassa, Saksassa ja Puolassa) sekä Suomen romanikieli. Luoteismurteisiin kuuluvat historiallisesti myös Iberian niemimaan, Ison-Britannian ja Pohjoismaiden romanikielen murteet, jotka ovat muuttuneet niin kutsutuiksi pararomaneiksi. Niissä romanikieleen perustuvaa sanastoa nivotaan espanjan, portugalilaisen, katalaanin, baskin, englannin, norjan ja ruotsin kielioppiin. Kielellisten piirteiden maantieteellisen diffuusion näkökulmasta tämä laaja maantieteellinen alue muodostaa jatkumon, joka on erityisen kiinnostava kielen kehityksen keskusta–periferia-dynamiikan kannalta.

Kauempana innovaatiokeskuksesta puhuttavat sintin variantit eroavat lähempänä innovaatiokeskusta puhutuista, mitä tulee sekä varhaisromanin optioiden valintaan että innovaatioihin / konservatiivisiin piirteisiin. Taulukon (3) yhteenveto perustuu Manchesterin yliopiston RMS-hankkeen murrenäytteisiin. Äänne /h/ on vallitseva Itävallan sintin morfologisissa para-

digmoissa, /s/ ja /h/ vaihtelevat Romanian sintissä, mutta Italian Molisen sintin paradigmoihin on valittu /s/. Itävallan ja Romanian sintissä olla-verbien yksikön 2. persoonan päättyy *-al* (esim. *hal* ”sinä olet”), mutta Molisen sintissä *-an*, *-en* (esim. *sinjan*). Sekä Itävallan että Romanian sinti ovat lakanneet käyttämästä preteritin yksikön 3. persoonan muotojan vanhoja menneen ajan partisiippeja (*gelo* ”hän meni”) ja suosivat säännömukaisia finiittisiä preteritin muotoja (*geljas* ”hän meni”). Molisen sinti on konservatiivisempi ja siinä säilyy partisiippinen *gelo* ”hän meni”. Mielenkiintoisesti kuitenkin *kek* on kielteisenä epämääräisenä eli indefiniittipronominina Itävallan ja Romanin sintissä, mutta Molisen sintissä on saksasta lainattu *nikt*.

Suomi on luoteismurteiden joukossa maantieteellisten eristyksissä. Se sijaitsee kaukana innovaatiokeskuksesta, ja Suomenlahti ja Pohjanlahti ovat luonnon muodostamia rajoja. Poliittiset rajat vaihtelevat 1800-luvulta lähtien. Suomi oli osana Ruotsin kuningaskuntaa vuoteen 1809 saakka. Haminan rauhansopimuksen mukaisesti vuonna 1809 Ruotsi joutui luovuttamaan Venäjän keisarikunnalle suuria alueita, joihin kuuluivat Suomi, Ahvenanmaa ja suuria osia Västerbotenia. Suomen suuriruhtinaskunta pysyi osana Venäjää aina maan itsenäistymiseen saakka vuonna 1917. Itä- ja Keski-Euroopan romanien vierailuja Suomessa on kuitenkin dokumentoitu 1800-luvun lopulta 1900-alkuun (Miika Tervonen, henk. koht. tiedonanto 20.7. 2010).

Useimmat tyypilliset pohjoiset innovaatiot ovat yltäneet Suomen romanikieleen saakka, mutta osa innovaatiosta ja varhaisromanin optioiden valinnoista on jäänyt Suomeen saapumatta tai on ulottunut tänne vasta myöhään (Taulukko 4).

Taulukko 3. Sintin varianttien keskusta–periferia-dynamiikkaa.

Piirre	Itävallan sinti	Romanian sinti	Molisen sinti
<i>h</i> kieliopillisissa paradigmoissa	<i>h</i>	<i>s ~ h</i>	<i>s</i>
kopulan 2SG suffiksi	<i>-al</i>	<i>-al</i>	<i>-an</i>
partisiippisten preteritin kato	kyllä	kyllä	ei
kielteinen indefiniittipronomini	<i>kek</i>	<i>kek</i>	<i>nikt</i>

Taulukko 4. Sinti vs. Suomen romanikieli.

Piirre	(Saksan) Sinti	Suomen romanikieli
proteettisen <i>a</i> -vokaalin välttäminen, esim. <i>mal</i> ”ystävä”, <i>khar-</i> ”kutsua”, <i>sa-</i> ”nauraa” (vrt. suuren jaon eteläpuolella <i>amal</i> , <i>akhar-</i> , <i>asa-</i>)	Kyllä	Kyllä
sananalkuinen <i>j-</i> . <i>jaro</i> ”muna”, <i>jov/job/jou</i> ”hän (mask.)”, <i>joj/joi</i> ”hän (fem.)”, <i>jon</i> ”he” (vrt. eteläpuolella <i>varo</i> , <i>vov</i> , <i>vøj</i>)	Kyllä	Kyllä
interrogatiivi- ja relatiivipronominin <i>kon</i> ”kuka” obliikvi <i>kones-</i> (vs. etelän <i>kas-</i>)	Kyllä	Kyllä
historiallisen konsonanttijonon <i>ndř</i> reduktio > <i>r</i> , esim. <i>andřo</i> > <i>jaro</i> ”muna” <i>maňđřo</i> > <i>maro</i> ”leipä”	Kyllä	Kyllä
ablatiivisen preposition kato	Kyllä	Myöhään
partisiippisten preteritien kuten <i>dzeelo</i> ”meni”, <i>aulo/veelo</i> ”tuli”, <i>diilo</i> ”antoi”, <i>liilo</i> ”sai”, <i>muulo</i> ”kuoli” kato	Kyllä	Osin
<i>s/h</i> -vaihtelu	<i>h</i> valittu	<i>s</i> ja <i>h</i> vaihtelevat

Kielensisäisen kehityksen tuloksena syntyneet prepositiot *katta*, *katte*, joita käytettiin merkityksessä ”-sta, -stä” on dokumentoitu Suomen romanikielessä vielä 1900-luvulla, mutta jääneet sittemmin käytöstä.

Pohjoismurteissa tyypillisesti preteritin yksikön 3. persoonassa vanhat menneen ajan partisiipit (*gelo* ”hän meni”) korvautuivat oikeilla finiittimuodoilla (*geljas* ”hän meni”) (Matras 2005, 15). Sen sijaan Suomen romanikielessä menneen ajan partisiippeja käytetään yhä preteriteinä liikeverbeillä *aulo* ”(hän) tuli” (joskus *veelo*) ja *dzeelo* ”(hän) meni” sekä muutamilla muillakin verbeillä, esim. *diilo* ”antoi”, *liilo* ”sai”, *piilo* ”joi”, *muulo* ”kuoli”.

Suomen romanikielen taivutusmuodot kävivät läpi historiallisen muutoksen *-s*-valtaisesta murteeksi, jossa *s* ja *h* vaihtelevat olla-verbien preesensissä, verbien taivutusmuodoissa ja nominien instrumentaalissa. Sana *sin* ”on” oli yleinen kopulan preesensin 3. p. muodossa Suomen romanikielen varhaisissa lähteissä, mutta on jo nykykielessä täysin korvautunut *hin*-muodolla. Varhaisissa lähteissä *s* oli verbintaivutuksissa yleisempi (*phurjuvesa* ”vanhenet”), mutta jo Thesleffillä (1901) oli systemaattisesti *h*:llisiä muotoja (*phurjuveha*). Nominien instrumentaalien muodoissa äänteenmuutos *s* > *h* ei ole vielä-

kään toteutunut systemaattisesti loppuun saakka.

Taulukossa 5 näkyy joukko innovaatioita on ominaisia Suomen romanikielelle. Nämä ovat piirteitä, joita ei esiinny muissa pohjoismurteissa, eivätkä ole myöskään suomen kielen vaikutusta.

Suomen kielen rakenteellisesta vaikutuksesta Suomen romanikieleen on merkkejä 1800-luvun jälkipuoliskolta lähtien. Minkään muun kontaktikielen vaikutus ei ole ollut yhä voimakasta kuin suomen. Germaanisten kielten vaikutus on ollut lähinnä fonologista (painotus, lyhyet ja pitkät vokaalit ja konsonantit, vokaalien ja konsonanttien keston ja painotus yhteys, äänteenmuutos *š* > *x* (*šeel* > *xeel* ”sata”) ja sanastoon liittyvää. Esimerkiksi lainasubstantiiveista jopa 70 % on germaanisista kielistä. Suomen kielen vaikutus on ollut laaja-alaista fonologisten piirteiden ja sääntöjen lainaamista sekä morfologisten mallien replikointia (Matras & Sakel 2007). Suomen äänneopillista vaikutusta on nähtävissä jo 1700-luvun lopulta, ja se oli laajaa jo 1800-luvun jälkipuoliskolla, jolloin murteeseen omaksuttiin suomesta vokaaliharmonia ja švaa-ilmiot ja pitkät vokaalit alkoivat diftongiutua. Romanikielessä on tendenssi sallia pääsääntöisesti vain joko etisiä (*y*, *ö*, *ä*) tai takaisia (*u*, *o*, *a*) harmoniavokaaleja; *i*, *e* ovat suomen tavoin neutraalivokaa-

Taulukko 5. Suomen romanikielelle ominaisia innovaatioita

Piirre	Suomen romanikieli	Luoteismurteet / sinti (Holzinger 1993)	Koillismurteet
Soinnillisten klusiilien nasaalistuminen	<i>jag</i> > <i>jang</i> [jaŋk] ”tuli”	<i>jag</i>	<i>jag</i>
Sananalkuisen <i>r</i> -:n kato	<i>rakkav-/akkav-</i> ”puhua”	<i>rakev-</i>	<i>rakir-</i>
Lokatiivin kato	Nominatiivi korvannut	Ei	Ei
Abstraktisubstantiivien suffiksi	<i>-iba</i> ¹	<i>-pen</i>	<i>-ibe(n)</i> , <i>-ipe(n)</i>
Abstraktisubstantiivien säännönmukainen obliikvi	<i>ternib-a</i> ”nuoruus-NOM.SG” – <i>ternib-os-</i> ”nuoruus-OBL.SG”	<i>tarne-pen</i> ”lapsi” – <i>tarne-pas</i> ”lapsi-OBL.SG”	<i>sasty-pen</i> ”terveys” – <i>sasty-pn-as</i> ”terveys-OBL.SG”
Adjektiiviattribuuttien obliikvin kato	<i>besk-i tšai</i> ”pieni-F.SG tyttö” – <i>besk-i tša</i> ”pieni-F.SG tyttö.OBL.SG”	<i>i tikn-i tšai</i> ”DET.F.NOM.SG pieni-F.NOM.SG tyttö” – <i>i tikn-e tša</i> ”DET.F.OBL.SG pieni-F.OBL.SG tyttö.OBL.SG”	<i>tikn-i rakli</i> ”pieni-F.NOM.SG tyttö” – <i>tikn-e rakl-ja</i> ”pieni-OBL tyttö-OBL.SG”
<i>-i</i> -vokaali ei-partisiippi-sissa preteriteissä	<i>souv-id-om</i> ”nukkua-PRET-1SG”	<i>sov-om</i> ”nukkua-PRET.1SG”	<i>su-tj-om</i> ”nukkua-PRET-1SG”
¹ <i>-pa</i> esiintyy myös Ruotsin skandoromanissa.			

leja, siten romanikielessä vaihtelevat esimerkiksi muodot *lyön-os* ”palkka-NOM-SG” ja *lyön-ös*, *hyövuvaa* ”tarvitsen”, *hyövyvaa* ja *hyövyvää*. Švaa-ilmioilla tarkoitetaan siirtymävokaalin lisäämistä hajottamaan konsonanttijonoja samalla tavoin kuin suomen murteissakin, esim. *gulva* ”lattia” > *gulüva*, *velkavaa* ”valitsen” > *velëkavaa*. Suomen murteiden kaltaisen pitkien vokaalien diftongiutumisen tuloksena ovat romanikielen kaikki kolme avautuvaa diftongia: ruots. *del* > *dielos* ”osa”, romanikielen murteiden *čhoro* > *tšuro* ”köyhä”, ruots. *lördag* > *lyörda* ”lauantai”. (Granqvist 2007, 119–120, 201–205, 211–212.)

Suomen morfosyntaktisten mallien matkiminen on ollut yleistä 1800-luvulta lähtien. Kontakti suomeen on aiheuttanut monia typologisia muutoksia Suomen romanikielessä. Muun muassa Suomen romanikieli muuttui prepositioita suosivasta postpositiokieleksi, kuten suomikin, esim. *praalo phuu* ”päällä maa” > *phuu-ja-ko praal* ”maa-OBL.SG-GEN päällä”, määräiset artikkelit katosivat, verbioppi kävi läpi laajamittaisen uusiutumisen, jonka yhteydessä vanha,

toistuvaa tai jatkuvaa tekemistä ilmaissut imperfekti (esim. *tšeraas* ”tein”) muuttui konditionaaliksi (”tekisin”) ja menneeseen aikaan jäljelle jäi aluksi vain alkuperäinen preteriti tai aoristi (esim. *tšerdom* ”tein”). Määräisiä artikkeleita esiintyi säännöllisesti vielä 1800-luvulla, mutta ne harvinaistuivat jo 1900-luvun alussa ja katosivat käytännössä kokonaan. Demonstratiivipronominien järjestelmä mukautui sekä 1900-luvun alussa kolmitermiseksi (*dauva* ”tämä”, *kouva* ”tuo”, *douva* ”se”) suomen mukaisesti (*a*) *kava*-muodon ”juuri tämä” jäätyä käytöstä; tosin myös *kouva* on käytössä harvinainen (Granqvist 2010a.) Suomen muoto-opillisten tunnusten käyttö on lisääntynyt varsinkin 1900-luvulla, ehkä noudattaen hierarkiaa sekundaarisijat > obliikvi > verbimuodot).

Suomalaisia lainasanoja tiedetään esiintyneen jo 1700-lopulla: Gananderilta (1779) löytyvät esimerkiksi *jouka* ”joukko” ja *korvos* ”korva”, mutta tosiasiallisesti suomen sanastollinen vaikutus on jäänyt varsin vähäiseksi verrattuna germaanisiin kieliin, varsinkin ruotsiin. Valtosen (1968, 181) arvion mukaan suomesta on peräisin

vain noin 8 % (170 sanaa) dokumentoidusta luonnollisen kielen sanastosta. Tämä saattaa liittyä romanikielen käyttöön romanien salakielenä (Hedman 2004), mutta myös puhujien vahvaan kaksikielisyyteen ja kykenemättömyyteen mukauttaa kieleen suomalaisia lainasanoja. Tämä näkyy varsinkin adjektiiveissa. Ainoa johtamaton ja romanikieleen mukautettu suomalaisperäinen adjektiivi on *vieko* ”viekas”; harvinaiset *kultale* ”kultainen” ja *kyryrynkyme* ”kyyristynyt” ovat mukauttamattomia. (Granqvist 2007.)

Kokoavaa tarkastelua maantieteellisen diffuusiomallin tueksi

Olemme tässä artikkelissa esitelleet, kuvanneet ja yrittäneet selittää romanikielen pohjoismurteiden variaatiota. Näimme, että kielellisten piirteiden vaihtelulla on eittämätön maantieteellinen ulottuvuus ja että on tiettyjä maantieteellisiä keskuksia, jotka ovat keskuksena innovaatioille, jotka levittäytyvät ajan myötä naapurivarietetteihin. Tämän artikkelin keskustelu tukee ajatusta pohjoisesta omana innovaatiokeskuksenaan Habsburgien ja Ottomaanien valtakuntien välisen rajan pohjoispuolella.

Innovaatiot ja niiden leviäminen eivät lakanneet tietenkään Habsburgien ja Ottomanien valtakuntien rajan lakattua olemasta 1500-luvulla. Samat prosessit esiintyvät myös ajallisesti samanaikaisesti. Myös luoteis- ja koillismurteiden ryhmien sisällä esiintyy variaatiota, ja sekin jakautuu maantieteellisesti. Esimerkiksi lotfitkassa on eräitä innovatiivisia piirteitä, jotka erottavat sitä muista koillismurteista, ja osa näistä piirteistä on löydettävissä vain osasta Viron lotfitkan näytteitä (metateesi *pšal* > *špal* ja *ph*-n soinnillistuminen verbissä ”kysyä”). Nämä piirteet ovat vain osin saavuttaneet lotfitkan puhujia Virossa, mutta oletettavasti ajan myötä saavuttavat myös heitä.

Uusi koillismurteiden innovaatiokeskus on todennäköisesti muotoutunut liettualais-valkovenäläisille alueille mukaan lukien Pohjois-Venäjän romanikielen itäisimmät variantit. Tätä voitaisiin pitää Matrasin (2013, 238) mukaan mikrovyöhykkeenä. Tämän alueen piirteitä ovat vokaalien [e] vs. [ə] vaihtelu, aspiroitujen klusiilien sibiloituminen (*kh*-/*ph*- > *ksj*-/*psj*-: *ksjer* ”talo”, *psjir*- ”kävellä”), lainaverbien mukauttamattomuus (*dum-in-Ø* ”ajatella”) ja yksinomaan *-deša* ”kymmenet” kymmenluku-*jen* lopussa (*šov-deša* ”kuusikymmentä”), kun yleensä romanikielen murteissa kymmenluvut päättyvät *-vardeš* ”kertaa kymmenen” kuten esim. *šovardeš* ”kuusikymmentä”.

On tärkeää havaita, että maantieteelliseen diffuusioon perustuva malli tekee oletuksia myös sellaisten alueiden kielellisistä piirteistä, joilta ei ole vielä kerätty murrenäytteitä. Esimerkiksi Tenser (2008, 293) oletti, että Itä-Latviassa sijaitsevan Latgalen alueen romanikielen murteessa on yhteisiä piirteitä edellä puheena olleen liettualais-valkovenäläisen alueen romanikielen kanssa. Latgalen alueelta myöhemmin Helsingin yliopiston hankkeen (2013–2016) osana kerätyn aineksen alustava analyysi vahvistaa oletuksen.

Luoteismurteiden osalta käsitelimme keskustaperiferia-dynamiikkaa sekä sintin varianttien näkökulmasta että vertaamalla sintiä ja Suomen romanikieltä. Tarkastelu tukee maantieteelliseen diffuusioon perustuvaa mallia. Useimmat tyypilliset pohjoismurteiden piirteet ovat yltäneet myös Suomen romanikieleen, mutteivät kaikki. Osa innovaatioista ja varhaisromanin optioiden valinnoista ulottui Suomen romanikieleen vasta myöhään. Toisaalta Suomen romanikielessä on joukko sille omia innovaatioita, ja suomen kieli on vaikuttanut vahvasti sen rakenteeseen. Suomen romanikieli jakautuu sekin alamurteisiin, jotka muodostavat jatkumon tarkkojen isoglossien sijaan. Myös tämä tukee maantieteelliseen diffuusioon perustuvaa mallia.

Viitteet

- 1 Gesellschaft für bedrohte Völker (2002) Basisfakten Sinti und Roma, <http://www.barbara-l-ehrt.de/roma.html>.
- 2 Granqvistilta on tulossa sekä Suomen romanikielen rakennetta että kehitystä käsittelevät julkaisut.
- 3 Asteriskilla (*) tässä merkitään muotoa, joka ei oikeasti esiinny kielessä.
-
- ## Lähteet
- Ariste, Paul (1938), Über die Sprache der finnischen Zigeuner. – *Öpetatud Eesti Seltsi Aastaraamat, Annales Litterarum Societatis Esthonicae* 1938/2, 206–221.
- Bakker, Peter (1999), The Northern branch of Romani: mixed and non-mixed varieties. – *Die Sprache der Roma: Perspektiven der Romain-Rofschung in Österreich im interdisziplinären und internationalen Kontext*. Ed. D. Halwachs & F. Menz. Klagenfurt: Drava, 172–209.
- Boretzky, Norbert (1994), *Romani. Grammatik des Kalderaš-Dialekts mit Texten und Glossar*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Boretzky, Norbert (1999), *Die Verwandtschaftsbeziehungen zwischen den Südbalkanischen Romani-Dialekten. Mit einem Kartenanhang*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Boretzky, Norbert (2000a), The definite article in Romani dialects. – *Grammatical relations in Romani: the noun phrase*. Ed. Elšik Viktor & Yaron Matras. Amsterdam: Benjamins, 31–63.
- Boretzky, Norbert (2000b), South Balkan II as a Romani dialect branch: Bugurdži, Drindari, and Kalajdži. – *Romani Studies, fifth series* 10, 105–83.
- Boretzky, Norbert (2002), *Die Vlach-Dialekte des Romani. Strukturen – Sprachgeschichte – Verwandtschaftsverhältnisse – Dialektkarten*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Boretzky, Norbert & Igla, Birgit (2004), *Kommentierter Dialektatlas des Romani*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Boretzky, Norbert, Cech, Petra & Igla, Birgit (2008), *Die Südbalkanischen Dialekte (SB I) des Romani und ihre innere Gliederung*. Grazer Linguistische Monographien 26. Graz: Institut für Sprachwissenschaft.
- Bourgeois, Henri (1911), *Esquisse d'une grammaire du Romani finlandais*. Torino: Atti della Reale Accademia delle Scienze di Torino, 46.
- Finck, Franz, (1903), *Lehrbuch des Dialekts der deutschen Zigeuner*. Marburg: N. G. Elwert.
- Ganander, Kristfrid (1779), *Undersökning om De så kallade TATTERE eller Zigeuner, Cingari, Bohemiens, Deras härkomst, Lefnadssätt, språk m.m. Samt om, när och hwarest några satt sig ner i Sverige?* Stockholm: Vitterhetsakademien.
- Elšik, Viktor & Yaron Matras (2001a), *Romani Morpho-Syntactic (RMS) Database*. Manchester: University of Manchester, Department of Linguistics.
- Elšik, Viktor & Yaron Matras (2001b), *Romani Dialectological Questionnaire*. Manchester: University of Manchester, Department of Linguistics.
- Franzese, Sergio (1985), *Il dialetto dei Sinti Piemontesi. Note grammaticali. Glossario*. Torino: Centro Studi Zingari.
- Granqvist, Kimmo (2002), Finnish Romani phonology and dialectology. – *SKY Journal of Linguistics* 15, 61–83.
- Granqvist, Kimmo (2007), *Suomen romanin äänne- ja muotorakenne*. Suomen Itämaisen Seuran Suomenkielisiä julkaisuja 36. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 145. Helsinki: Yliopistopaino.
- de Gouyon Matignon, Louis (2013), *Dictionnaire tsigane – Dilaecte des Sinte*. Paris: L'Harmattan.
- Hedman, Henry (1996), *Sar me sikjavaa romanes. Romanikielen kielioppiopas*. Jyväskylä: Opetushallitus.
- Hedman, Henry (2004), Suomen romanikieli salakielinä. – *Papers from the 30th Finnish Conference of Linguistics, Joensuu, May 15–16, 2003*. Toim. Marja Nenonen. Joensuu: University of Joensuu Press, 42–48.
- Holzinger, Daniel (1993), *Das Romanes: Grammatik und Diskursanalyse der Sprache der Sinte*.

- Innsbrucker Beiträge zur Kulturwissenschaft, 85. Innsbruck: Verlag des Instituts für Sprachwissenschaft der Universität Innsbruck.
- Holzinger, Daniel (1995), *Romanes (Sinte)*. Languages of the World/Materials, 105. München: Lincom Europa.
- Jean, Daniel (1970), Glossaire Manouche. – *Études tsiganes* 16, 1–53.
- Kochanowski, Jan (1963–1964), *Gypsy Studies, I–II*. New Delhi: International Academy of Indian Culture.
- Köpke, Barbara (2004), Neurolinguistic aspects of attrition. – *Journal of Neurolinguistics* 17, 3–30.
- Liebich, Richard (1863), *Die Zigeuner in ihrem Wesen und ihrer Sprache*. Leipzig: Brockhaus.
- Mānušs, Leksa (1997), *Čigānu-latviešu-angļu etimoloģiskā vārdnīca un latviešu-čigānu vārdnīca*. Riga: Zvaigzne ABC.
- Matras, Yaron (1999), The speech of the Polska Roma: some highlighted features and their implications for Romani dialectology. – *JGLS, fifth series* 9:1, 1–28.
- Matras, Yaron (2002), *Romani. A linguistic introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Matras, Yaron (2005), The Classification of Romani Dialects: A Geographic-Historical Perspective. – *General and applied Romani linguistics*. Ed. Dieter Halwachs, Barbara Schrammel & Gerd Ambrosch. Munich: Lincom Europa, 7–26.
- Matras, Yaron (2010), *Romani in Britain. The Afterlife of a Language*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Matras, Yaron (2013), Mapping the Romani dialects of Romania. – *Romani Studies* 5 23:2, 199–243.
- Matras, Yaron & Jeanette Sakel (eds.) (2007), *Grammatical Borrowing in Cross-Linguistic Perspective*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Rüdiger, Johan (1782), *Von der Sprache und Herkunft der Zigeuner aus Indien. Neuester Zuwachs der teutschen, fremden und allgemeinen Sprachkunde in eigenen Aufsätzen*. Hamburg: Buske, 37–84.
- Sergijevski, M.V. (1931), *Cyganski jazyk: Kratkoe Rukovodstvo po grammatike i pravopisaniju*. Moskva: Tsentralnoje Izdatelstvo Narodov SSSR.
- Soravia, Giulio (1977), *Dialetti degli Zingari italiani*. Profilo dei dialetti italiani, 22. Pisa: Consiglio Nazionale delle Ricerche.
- Tauber, Elisabeth (1999), Tenkreh tu kao molo kegam ti mangel? – *Italia Romani II*. Toim. Leonard Piasere. Roma: Centro d'Informazione e Stampa Universitaria, 59–70.
- Tenser, Anton (2005), *Lithuanian Romani*. Lincom Europa: Munich.
- Tenser, Anton (Tulossa), Semantic map borrowing – case representation in Northeastern Romani dialects. – *Journal of Language Contact*.
- Valet, Joseph (1991), Grammar of Manush as it is spoken in the Auvergne. – *In the Margin of Romani. Gypsy languages in contact*. Ed. Peter Bakker & Marcel Cortiade. Amsterdam: Institute for General Linguistics, 106–131.
- Wentzel, Tatjana W (1980), *Die Zigeunersprache (Nordrussischer Dialekt)*. Leipzig: Enzyklopädie.

Painamattomat lähteet

- Brandt Taskinen, Pia (2001), *Suomen romanikielen verbikomplementit*. Pro gradu –tutkielma, Helsingin yliopisto, Humanistinen tiedekunta, Yleinen kielitiede.
- Granqvist, Kimmo (2010a), Lost features in Finnish Romani. Esitelmä konferenssissa 9th International Conference on Romani Linguistics, Helsinki, Kotus, 2.–4.9. 2010.
- Granqvist, Kimmo (2010b), Finnish Romani in the periphery of northern dialects. Esitelmä kongressissa The 2010 Annual Meeting of the Gypsy Lore Society, Lissabon, 8.–10.9. 2010.
- Granqvist, Kimmo (2011), *Lyhyt Suomen romanikielen kielioppi*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen verkkojulkaisuja 24. Helsinki. [http://scripta.kotus.fi/www/verkkojulkaisut/julk24/\(2.4.2012\)](http://scripta.kotus.fi/www/verkkojulkaisut/julk24/(2.4.2012)).
- Pirttisaari, Helena (2002), *Suomen romanin paritsiippien morfologiaa*. Pro gradu –tutkielma, Helsingin yliopisto, Humanistinen tiedekunta, Yleinen kielitiede.
- Tenser, Anton (2008), *Northeastern Group of Romani dialects*. PhD dissertation, University of Manchester, Faculty of Humanities/School of Languages, Linguistics and Cultures.
- Valtonen, Pertti (1968), *Suomen mustalaiskielen kehitys eri aikoina tehtyjen muistiinpanojen valossa*. Lisensiaatintyö. Helsingin yliopisto, Humanistinen tiedekunta, Aasian ja Afrikan kielten ja kulttuurien laitos.